

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр-кт Берестейський, 10, м. Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96
E-mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Потенційним авторам / авторським
колективам, представникам видавництв

Про методичні рекомендації

Надсилаємо методичні рекомендації для авторів навчальної літератури, розроблені фахівцями державної установи «Український інститут розвитку освіти», експертами Офісу впровадження Нової української школи при Міністерстві освіти і науки України, спеціалістами Інституту поліграфії та медійних технологій Національного університету «Львівська політехніка», а також представниками ГО «ЕдКемп Україна».

Просимо опрацювати зазначений матеріал та враховувати під час створення нового покоління підручників Нової української школи.

Додаток на 31 арк.

Заступник Міністра

Надія КУЗЬМИЧОВА

Котусенко Олена 481 47 59
Мірошникова Ольга

МОН № 1/1853-26 від 30.01.2026

Підписав: Кузьмичова Надія Юріївна
Сертифікат: 3FAA9288358EC00304000000620F3A00C726DA00
Дійсний: з 14.10.2024 13:35:30 по 14.10.2026 13:35:30

Методичні рекомендації для авторів навчальної літератури, розробленої для реалізації вимог державних стандартів освіти НУШ

Сучасний етап реформування української освіти, означений впровадженням концепції Нової української школи, висуває кардинально нові вимоги до засобів навчання. Підручник, який десятиліттями залишався основним, а подекуди єдиним джерелом інформації для учнівства, нині трансформується в багатофункціональний інструмент організації освітнього процесу. Ця зміна парадигми вимагає від авторських колективів не лише глибокого знання предметної галузі, а й розуміння нормативно-правового забезпечення, що регламентує кожен етап створення підручника – від задуму до поліграфічного виконання.

Ключовою віхою в життєвому циклі підручника є процедура експертизи. Отримання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» варто розглядати не лише як адміністративну вимогу, а й як здобуття виключного юридичного права на інтеграцію видання в освітній простір. Структуру цих методичних рекомендацій спроектовано за логікою критеріїв експертного висновку, на підставі якого відбувається надання грифа. Такий підхід допоможе авторським колективам провести самоаудит рукопису на кожному етапі роботи, перевіряючи його відповідність саме тим критеріям, якими керуватиметься експертна комісія.

Загальні положення: перелік нормативно-правових актів у сфері підручникотворення

Фундаментом для будь-якого авторського задуму є законодавча база, яка допоможе автору усвідомити логіку державних вимог, коректно співвіднести власний задум із чинними регуляторними рамками та забезпечити цілісне втілення ідеї підручника – від концептуального задуму до його повноцінного входу в освітній простір школи.

Закон України «Про освіту» (далі – Закон)

Для авторів підручників ключовою є стаття 75 Закону, що регламентує питання науково-методичного забезпечення. Закон установлює принцип, за яким держава гарантує безкоштовне забезпечення підручниками (зокрема електронними) здобувачів повної загальної середньої освіти. Уважне прочитання Закону виявляє важливий нюанс, який потрібно врахувати вже на початку роботи над рукописом: підручник має відповідати принципам науковості, системності, доступності та віковим особливостям учнівства.

Важливим аспектом є законодавче закріплення академічної свободи вчителя, тож підручник, зберігаючи функцію одного з провідних засобів навчання, не є єдиним джерелом навчальної інформації, яке вчительство має транслювати учнівству. З огляду на це метою авторського колективу має бути не просто виклад змісту навчального матеріалу, а створення інструменту, який

дасть змогу моделювати різні освітні траєкторії, адаптувати матеріал до потреб конкретного класу та працювати з учнівством різного рівня підготовки.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (далі – Закон)

Цей Закон деталізує вимоги до змісту освіти на різних рівнях (початкова, базова, профільна). Важливим аспектом, який мають урахувувати автори, є мовна стаття. Підручники для українських шкіл створюють державною мовою, крім випадків, передбачених законодавством для національних меншин та корінних народів, а також підручників чи посібників з іноземних мов.

Для авторів це означає необхідність дотримання високих стандартів української літературної мови. Тексти підручників мають бути взірцем нормативного мовлення, що вимагає залучення фахових літературних редакторів ще на етапі рукопису. Крім того, Закон вимагає інтегрування наскрізних умінь (читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку) у всі освітні галузі.

У доборі змісту й формуванні завдань автори навчальної літератури мають керуватися державними стандартами відповідних рівнів освіти:

у створенні навчальної літератури для учнівства 1–4 класів – **Державним стандартом початкової освіти** (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2025 року № 1810). Цей стандарт визначає обов’язкові вимоги до результатів навчання учнів та учениць та зміст початкової освіти за відповідними освітніми галузями;

у створенні навчальної літератури для учнівства 5–9 класів – **Державним стандартом базової середньої освіти** (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898). Зазначений стандарт відображає продовження поступу учнівства на наступному рівні освіти й визначає обов’язкові вимоги до результатів навчання учнів та учениць та зміст базової середньої освіти за відповідними освітніми галузями;

у створенні навчальної літератури для учнівства 10–12 класів – **Державним стандартом профільної середньої освіти** (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 року № 851). Цей стандарт унормовує дворівневу структуру змісту (основний та поглиблений рівні) та закріплює академічну свободу у формуванні інтегрованих курсів, визначаючи вимоги до компетентностей за академічним і професійним спрямуваннями.

Надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» – це юридичний дозвіл на використання конкретного підручника в освітньому процесі. Успішне проходження експертизи є тим фільтром, що відділяє рукопис від готового продукту. Ключовим документом у цьому процесі є **Порядок здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам** (наказ Міністерства освіти і науки України від 05 червня 2023 року № 675, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17 липня 2023 року за № 1203/40259 (далі – Порядок).

Новий Порядок докорінно змінив підхід до експертування рукописів, зокрема запровадив комплексне оцінювання, де, окрім науково-методичної складової, критичну вагу має антидискримінаційна експертиза. Це означає, що авторський текст має відповідати принципам інклюзивності та гендерної чутливості.

Для авторів і видавництв це визначає потребу інвестувати не лише в написання текстів, а й у попередній внутрішній аудит своїх продуктів за тими ж критеріями, якими послуговуються експертні комісії, коли ухвалюють рішення щодо надання грифів. Лише така стратегія підготовки навчальної літератури забезпечить єдність підходів, покращення якості підручників, їхню конкурентоспроможність та, що найважливіше, довіру суспільства до системи освіти.

Окрім змістових, існують також вимоги до навчального видання, продиктовані фізіологією дитини. Підручник – це матеріальний об’єкт, параметри якого (вага, шрифт, колір фону) чітко врегульовані. Базовим документом для авторів та видавництв є **Державні санітарні норми і правила «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»** (затверджено наказом Міністерства охорони здоров’я України від 18 січня 2007 року № 13, зі змінами 2025 року).

Це не просто набір технічних параметрів для друкарні. Для авторів – це інструкція з самодисциплінування творчого процесу, адже документ установлює чіткі фізичні межі рукопису. Обмеження в розмірі шрифту чи кількості сторінок для певного підручника варто розглядати як дороговказ до пошуку балансу між змістом і формою, який допоможе розмістити оптимальну кількість навчальної інформації в умовах відведеного обсягу та розміру сторінок.

Вирішенням цієї дилеми стає цифрова трансформація підручника. Інтерактивний електронний додаток до підручника (далі е-додаток) – електронне навчальне видання, яке розширює можливості паперового підручника завдяки мультимедійному контенту та інтерактивним функціям. Вимоги до таких е-додатків затверджено відповідно до нового Закону України «Про освіту» (п.5⁻¹ частини першої статті 1) **наказом Міністерства освіти і науки України № 548 від 19 квітня 2024 року «Про затвердження Вимог до інтерактивного електронного додатка до підручника»** (зі змінами).

Е-додаток перестав бути формальним «архівом файлів» чи просто PDF-копією паперового підручника. Тепер це обов’язкове цифрове продовження / доповнення / розширення друкованого видання. Для автора це спосіб розмістити весь потрібний учнівству матеріал і при цьому дотримати вимог щодо обсягу паперового підручника. Зокрема в е-додаток варто перенести всі великі за обсягом хрестоматійні тексти, додаткові вправи, аудіосупровід та відеоматеріали, залишивши на папері лише найголовніше.

Однією з ключових вимог до такого додатка є його інтерактивність: учнівство має не просто переглядати сторінки інформації чи читати умови завдань (як вони це роблять під час взаємодії з паперовим виданням), а

взаємодіяти з контентом. Тобто зміст е-додатка має спиратися на ті функції цифрових ресурсів, які не можуть бути реалізовані в паперовому носії. Наприклад, якщо це виконання тестових завдань, то система має миттєво перевірити відповідь і пояснити помилку; якщо це карта чи модель – її можна наближати, обертати чи змінювати.

Важливою вимогою до розроблення е-додатка (як і до підручника загалом) є дотримання академічної доброчесності. Авторські колективи і видавництва мають гарантувати державі виключні права на кожне зображення, відео чи рядок коду в додатку. Окрім того, розробка має бути безбар'єрною (доступною для дітей із порушеннями зору чи слуху завдяки озвученню та субтитрам) і кросплатформною – тобто однаково добре відкриватися і на шкільному комп'ютері, і на бюджетному смартфоні. Не менш важливим ніж змістове наповнення е-додатка, є його технічна якість і справність. Помилки в роботі ресурсу, неактивні посилання чи функціонал, який не працює, можуть стати причиною втрати грифа.

Опрацювання нормативних вимог щодо створення навчальної літератури варто розпочинати вже на етапі проєктування рукопису, паралельно з формуванням концепції підручника, його структури та методичного апарату. Усвідомлення цих вимог допоможе авторам ухвалювати виважені рішення вже на старті роботи, створить основу для подальшого змістового та методичного опрацювання підручника, а також убезпечить від частини потенційних зауважень експертів щодо невідповідності поданого на експертизу продукту нормам чинного законодавства.

Якість дотримання антидискримінаційних норм

Антидискримінаційна експертиза освітнього контенту є складовою державної політики у сфері забезпечення рівних прав і можливостей, захисту людської гідності та формування безпечного освітнього середовища. Її спрямовано на виявлення та недопущення виявів прямої або непрямої дискримінації, упередженого ставлення, стигматизації та мови ворожнечі.

Антидискримінаційну експертизу, згідно зі статтею 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», визначають як аналіз проєктів нормативно-правових актів, за результатами якого надають висновок щодо їх відповідності принципу недискримінації. У сфері освіти антидискримінаційну експертизу навчальної літератури започаткувало Міністерство освіти і науки України 2016 року. Починаючи з 2018 року, її здійснюють відповідно до затверджених МОН положень про конкурсний відбір проєктів підручників для закладів загальної середньої освіти, а з 2021 року визначають як обов'язковий етап експертизи освітнього контенту.

Антидискримінаційну експертизу освітнього контенту виконують у межах чинного законодавства України та з урахуванням міжнародних зобов'язань держави. Нормативне підґрунтя експертизи становлять:

- Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. Ст. 3, 21, 22, 23, 24, 35: <https://bit.ly/3NJIL7y>;
- Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Редакція від 27.10.2022. Ст. 1, 3, 5, 6, 53: <https://bit.ly/458scIC>;
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI. Ст. 1–8: <https://bit.ly/49Amqkb>;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV. Ст. 1, 3, 4, 11, 12, 21: <https://bit.ly/3ZiQbRH>;
- Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року. Схвалено розпорядженням КМУ від 20.12.2022 № 1163-р: <https://bit.ly/45qBEXQ>;
- Декларація G7 про гендерну рівність і розширення прав і можливостей жінок (Партнерство Біаріц) від 23.08.2019: <https://bit.ly/3Nk7YW5>
- інші міжнародні і європейські документи, ратифіковані Верховною Радою України.

Вимоги недискримінаційного підходу до освітнього контенту спрямовано на виявлення в ньому дискримінаційних елементів з метою недопущення і протидії прямої чи непрямої дискримінації, упередженого ставлення, цькування.

Антидискримінаційна експертиза поширюється на всі складові освітнього контенту, зокрема: **текстовий контент** (основний текст, завдання, вправи, звертання, коментарі, примітки); **ілюстративний контент** (обкладинка, ілюстрації, фотографії, схеми, апарат орієнтування); **мультимедійний контент** (електронні підручники, навчальні відео, презентації, цифрові додатки тощо).

Метою експертизи є виявлення дискримінаційних або потенційно дискримінаційних елементів за захищеними ознаками, визначеними в Конституції України, Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», зокрема щодо: раси, кольору шкіри, статі, віку, інвалідності, етнічного, соціального походження, громадянства, сімейного і майнового стану, місця проживання, мови, релігійних чи політичних переконань, а також інших ознак.

Критерії антидискримінаційної експертизи містять чітко визначені індикатори, які дають змогу системно оцінювати освітній контент та формувати обґрунтований експертний висновок. Радимо авторам навчальної літератури проводити самоаналіз розроблених матеріалів за наведеними критеріями, аби упевнитися в тому, що майбутні підручники та посібники, створені ними, будуть відповідати означеним вимогам. Це своєю чергою мінімізує ризики відхилення матеріалів через імовірні прояви дискримінації, а також є запорукою якісних освітніх матеріалів.

Паритетність представлення жінок / дівчат і чоловіків / хлопців

Паритетність має забезпечити зображення людей обох статей суб'єктивними, рівноправними, залученими в усі сфери життя суспільства. Відповідно до цього критерію освітній контент має забезпечувати:

- паритетне зображення осіб обох статей – відповідно до представлення у суспільстві;
- збалансованість представлення жінок і чоловіків, дівчат і хлопців як носіїв різних ролей і активних суб'єктів дії;
- неприпустимість системного закріплення типових ролей за певною статтю (наприклад, лідерство за чоловіками, догляддова праця за жінками) або подання однієї статі як універсальної норми;
- представлення різноманіття моделей поведінки, професійного вибору, роду діяльності та життєвих сценаріїв дівчат / жінок і хлопців / чоловіків без гендерних стереотипів.

Представлення різноманіття

Дотримання цього критерію дає змогу відобразити в освітньому контенті реальну картину світу в усьому його різноманітті. Відповідно до цього критерію освітній контент має відображати:

- різноманіття сучасного українського та світового суспільства (у текстовому, візуальному та мультимедійному матеріалі доцільно представляти людей різного віку, статі, етнічного походження, стану здоров'я, соціального і сімейного статусу, місця проживання, мовного досвіду та інших захищених ознак; до інших ознак може належати стан здоров'я, соціальний статус, сексуальна орієнтація, зовнішність тощо);
- представлене різноманіття як наскрізне, доречне і змістовно виправдане, а не формальне або епізодичне;
- інформацію, що не містить спотворення змісту прав людини або формує хибні уявлення про окремі групи.

Полікультурність і толерантність

Критерій полікультурності й толерантності забезпечує формування в учнівства освіти розуміння цінності культурного різноманіття як ресурсу суспільств. Відповідно до цього критерію світний контент має бути спрямовано на:

- сприяння формуванню поваги до культурного різноманіття, розвитку міжкультурного діалогу та толерантності;
- репрезентацію прикладів взаємодії різних культур без ієрархізації, екзотизації або протиставлення, з урахуванням недоцільності подання європейської культури як провідної чи єдиної нормативної;
- представлення внеску різних культур і етносів світу, а також регіонів України у розвиток науки, культури та суспільства не лише як об'єктів вивчення, а й як впливових чинників загальнокультурного і загальнонаукового поступу. Зокрема, йдеться про збалансоване його представлення в цитуванні,

епіграфах, посиланнях, персоналіях, у текстах, завданнях, візуальному ряді освітнього контенту, е-додатках, аудіо- і відеоматеріалах, презентаціях.

Відсутність сегрегації та протиставлення

Усі групи людей має бути представлено у спільному соціальному просторі як рівноправні в соціальному житті. Відповідно до цього критерію освітній контент не має призводити до:

- роз'єднування або протиставлення людей чи соціальних груп за будь-якими захищеними ознаками;
- протиставлення або порівнювання людей або груп людей за будь-якою ознакою, маркування спільнот як «винних», «небезпечних» або «проблемних»;
- приписування окремих як позитивних, так і негативних рис і якостей певним людям або спільнотам з огляду на наявність певної ознаки або ознак;
- закріплювання уявлення про природну нерівність між людьми;
- представлення загальнолюдських цінностей на основі образу лише однієї соціальної групи / людини як універсальної норми (наприклад, представлення режиму дня учнівства або демонстрація зростання дитини лише на основі зображення дитини певної статі).

Інклюзивність

Інклюзивність має бути представлено як норму для всіх, а не як окремий спеціальний розділ або тему, що стосується лише певних груп. Інклюзивний підхід в освітньому контенті передбачає:

- створення умов, за яких усі, незалежно від індивідуальних особливостей, життєвих обставин чи досвіду, можуть брати повноцінну участь в освітньому процесі та не відчувати виключення;
- зображення людей із різними потребами, пов'язаними зі станом здоров'я, сімейною ситуацією, соціальними умовами, досвідом війни, переміщення, втрати або тривалого стресу, не обмежуючись лише представленням осіб з інвалідністю;
- представлення людей з інвалідністю, різним станом здоров'я та іншими ознаками у звичайних навчальних і соціальних ситуаціях, поряд з іншими, без ізоляції або надмірного акцентування уваги на їхніх особливостях;
- демонстрацію доступності й підтримки (адаптація, допоміжні засоби, взаємодія з однолітками й педагогічною спільнотою) як невід'ємної частини освітнього середовища, а не як виключення;
- уникнення демонстрації жалю, героїзації й додаткового фокусу уваги щодо осіб з інвалідністю або з іншим досвідом вразливості;
- уникнення зображення подолання труднощів як морального обов'язку чи доказу цінності людини;
- формулювання завдань і прикладів у такий спосіб, щоб вони були доступними для всього учнівства, зокрема: не вимагали обов'язкової участі родини; не передбачали єдиного способу виконання; припускали альтернативні форми відповіді, дій або участі;

- використання інклюзивних мовних формул, які враховують різні життєві ситуації дитини, наприклад: «разом із дорослими, які про тебе піклуються», «за підтримки людини, якій ти довіряєш», «у зручний для тебе спосіб».

Відсутність стереотипів

Стереотипи може транслювати освітній контент, який не підлягає змінам (літературні і художні твори). У такому разі необхідно передбачати відповідні коментарі, спрямовані на спростовування стереотипів. Відповідно до цього критерію освітній контент має бути орієнтовано на:

- запобігання відтворенню і закріпленню стереотипів за будь-якою ознакою; стереотип у цьому контексті розуміють як спрощене і узагальнене уявлення, що приписує певні якості, ролі чи моделі поведінки людині, яка є носієм певних ознак або відповідним групам людей;

- відображення альтернативних прикладів, роз'яснення або деконструкцію стереотипу, якщо він наявний у текстовому або візуальному ряді підручника (наприклад, як частина твору мистецтва, що вивчається) і подається як норма, правило або очікувана модель поведінки щодо людей або групи людей з певними ознаками;

- уникнення уніфікованого еталонного зображення зовнішності персонажів без індивідуальних рис;

- неприпустимість візуального розмежування головних і другорядних дійових осіб за захищеними ознаками, яке підсилюється взаємним розташуванням, мімікою, позами, одягом або іншими зовнішніми маркерами;

- рекомендації альтернативних рольових і поведінкових моделей, зразків для самореалізації, що не належать до стереотипних уявлень про природні, нормальні чи очікувані для окремих груп.

Недискримінаційна мова

Зважаючи на те, що мова є засобом передачі інформації і формування картини світу, а також суттєво впливає на формування уявлень про соціальні норми, допустимі способи опису людей і груп та взаємодії з ними, всі текстові елементи освітнього контенту мають бути також чутливими до контексту і відповідати недискримінаційному підходу в мовленні. Формулювання має бути позбавлено андроцентризму, сексизму й будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів за окресленими ознаками.

Неприпустимо:

- використання зневажливих, стигматизувальних або принизливих висловів, а також узагальнень, що призводять до формування упередженого ставлення щодо певних груп людей;

- застосування так званих парасолькових термінів, які об'єднують різні народи або спільноти за регіональною ознакою та нівелюють їхні культурні відмінності, наприклад, узагальнені позначення на кшталт «азійці», «африканці», «араби» або «кавказці» замість коректного зазначення етносу, національності чи країни проживання, якщо це є змістовно виправданим;

- використання формулювань з негативними конотаціями щодо осіб за захищеними ознаками («товстун», «невіглас»).

Рекомендується дотримуватися гендерночутливої мови, відповідно до норм української літературної мови вживати фемінітиви, зокрема щодо конкретних жінок у професійних або соціальних ролях.

Доцільним є:

- застосування збірних іменників і описових конструкцій, що не виключають жодну групу, наприклад, уживання форм на кшталт «учнівство», «вчительство», «люди, які навчаються», або «експертне коло», «читацька аудиторія».

- вживання недискримінаційної мови щодо людей за різними ознаками, зокрема, етнічним походженням, станом здоров'я, інвалідністю або іншими ознаками, використовуючи коректні мовні форми на кшталт «роми», «людина з інвалідністю», а не застарілі чи стигматизувальні назви.

Воєнний контекст

Воєнна реальність посилює патріархатні тенденції у суспільстві, гендерну поляризацію, ризики стигматизації, формування спрощених узагальнень і знеособлення людського досвіду. З огляду на це освітній контент потребує ретельного дотримання принципів інклюзивності і недискримінації. У сучасних умовах воєнний контекст мають розглядати як соціально-правову та культурну реальність, причини, наслідки і досвід переживання якої має бути відображено в освітньому контенті.

Неприпустимо:

- представлення внутрішньо переміщених осіб, людей з тимчасово окупованих територій або інших груп, чий життєвий досвід пов'язано з війною, як однорідних, пасивних або проблемних;

- формування ієрархій «більш» або «менш» постраждалих, коли переживання одних людей прямо чи опосередковано знецінюються порівняно з іншими, а також подання втрат, вимушеного переміщення чи руйнувань виключно як абстрактних фактів або дидактичних прикладів без визнання їхнього людського виміру.

Потребує уникнення моральне протиставлення різних життєвих стратегій під час війни:

- тих, хто виїхав і хто залишився;

- цивільних і військових;

- людей у різних регіонах або країнах, коли одну з моделей поведінки репрезентують як єдино правильну або соціально схвальну.

Важливо враховувати, що воєнний досвід не є універсальним і однаковим для всіх, він накладається на життєві обставини і особливості людей, як-от: вік, стать, стан здоров'я, інвалідність, сімейний стан, місце проживання, національність, матеріальні умови тощо. Ігнорування вказаного створює ризик стирання індивідуальності та багатовимірності досвіду.

Визнання втрат, травматичного досвіду та об'єктивних обмежень має поєднуватися з повагою до гідності та різноманіття життєвих стратегій, без

героїзації страждання або нормалізації самопожертви як обов'язкової моделі поведінки.

Дотримання академічної доброчесності для забезпечення якості унікального рішення

Дотримання принципів академічної доброчесності є обов'язковим складником якості навчальної літератури. Воно забезпечує довіру до навчального видання, прозорість авторських рішень і коректність використання джерел, а також є одним із критеріїв експертного оцінювання під час надання грифа.

Навчальна література, зокрема підручники, посібники, е-додатки та інші цифрові ресурси, є об'єктами авторського права. Правова охорона поширюється не на навчальний зміст як такий, а на форму його подання: текстові формулювання, логіку і структуру викладу, систему завдань і запитань, авторські таблиці, схеми, інфографіку, карти, ілюстрації, а також дидактичні й методичні рішення. Факти, дані, відомості загального характеру, історичні дати, формули, наукові закономірності та офіційні державні документи не охороняються авторським правом, і їх можна вільно використовувати в навчальній літературі.

Використання наукових досліджень, попередніх видань чи рукописів власних підручників, навчальних програм, перекладів і фахових узагальнень є звичною і необхідною практикою створення навчальної літератури. Водночас добросовісне використання таких джерел передбачає авторське переосмислення матеріалу, зміну дидактичного фокуса і способу подання, а також відсутність дослівного або впізнаваного відтворення чужих текстів, структур викладу чи характерних формулювань. Формальне перефразування без зміни логіки пояснення не розглядається як створення нового авторського тексту і може бути підставою для зауважень експертизи.

Самоцитування і використання власних попередніх напрацювань допускаються за умови істотного оновлення їх. Механічне перенесення фрагментів із раніше опублікованих підручників або посібників без переосмислення структури, прикладів, завдань і зв'язку з чинною навчальною програмою розцінюється як недобросовісна практика. Нова редакція навчального видання має демонструвати зміну дидактичних акцентів і методичних рішень, а не лише мовностилістичні правки.

Академічна доброчесність передбачає відповідальність автора за достовірність і коректність навчальної інформації. Усі фактичні відомості (дати, цифри, події, нормативно-правові акти, офіційні визначення) мають бути перевірені за актуальними академічними та офіційними джерелами; теорії, концепції та узагальнення – дібрані з урахуванням сучасного наукового консенсусу та всесвітньо визнаної практики, з уникненням застарілих, псевдонаукових або спотворених тверджень. Навчальна література має

виконувати функцію фільтра між науковим знанням і масовим інформаційним простором та не допускати ретрансляції неперевіреної або небезпечної інформації.

У шкільних підручниках не застосовують повний науковий апарат цитування, властивий академічним публікаціям. Водночас авторський колектив зобов'язаний забезпечити прозорість походження навчального матеріалу через узагальнені формулювання, авторське опрацювання змісту та, за потреби, подання переліку основних джерел у методичних матеріалах або супровідній документації. Цитування припустиме в обсязі, виправданому навчальною метою, і не повинно підміняти собою власний авторський виклад.

Законодавство передбачає обмежені винятки для використання творів, захищених авторським правом, з освітньою метою, зокрема для навчальних цілей, за умови дотримання виправданого обсягу та обов'язкового зазначення авторства. Такі винятки не поширюються на відтворення значних частин чужих навчальних видань, копіювання систем завдань або використання матеріалів у спосіб, що замінює власний навчальний текст.

Особливої уваги потребують ілюстративні матеріали. Використання зображень з інтернету можливе лише за наявності визначеного правового статусу. Фотографії, карти, інфографіка та цифрові зображення є об'єктами авторського права незалежно від форми подання. У навчальній літературі дозволено використовувати авторські зображення, матеріали, що є суспільним надбанням; зображень з відкритими ліцензіями з дотриманням їхніх умов або матеріалів за згодою правовласника. Для творів, що є публічним надбанням, авторське право може стосуватися конкретного зображення або фотографії такого твору. Підписи до ілюстрацій виконують пояснювальну функцію, а відомості про авторство і ліцензії подають у технічному переліку ілюстрацій.

Використання цифрових інструментів, зокрема засобів штучного інтелекту, під час підготовки навчальної літератури не заборонене. Такі інструменти можуть бути допоміжними для структурування матеріалу, мовностилістичного опрацювання чернеток або генерування ідей. Відповідальність за зміст, достовірність і дотримання принципів академічної доброчесності повністю несуть автор та видавництво, яке здійснює оформлення макета підручника; використання згенерованих штучним інтелектом матеріалів без присутнього авторського редагування і перевірки небажане.

Порушення авторського права є юридичним питанням і може тягнути цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством. Порушення принципів академічної доброчесності в освітній практиці не має кримінальних наслідків, утім може призвести до зауважень експертизи, вимоги доопрацювання рукопису або відмови в наданні грифа. У цьому контексті академічна доброчесність розглядається не як формальна вимога, а як показник якості авторського рішення і професійної відповідальності.

Якість реалізації стандартів освіти: відповідність державним стандартам освіти

Важливою умовою допуску навчальної літератури до використання в освітньому процесі є її відповідність державним стандартам освіти та модельним навчальним програмам / навчальним програмам. Цей критерій є за своєю суттю комплексним, тобто охоплює кілька параметрів, за якими можна встановити, чи дасть змогу конкретний підручник або посібник учнівству досягти вимог освітніх стандартів. З-поміж них зокрема критерій охоплення компетентнісного потенціалу, вияв ціннісних орієнтирів, представлення базових знань та охоплення завданнями результатів навчання і наскрізних умінь. Розгляньмо докладніше кожен із них.

Розкриття компетентнісного потенціалу: кількісний і якісний показники

Усвідомлення учительством компетентнісного потенціалу певної освітньої галузі істотно змінює звичні уявлення про змістове наповнення сучасного підручника. Жодна ключова компетентність не існує ізольовано: у життєдіяльності людини вони постійно перетинаються й взаємодіють між собою. Саме тому в сучасній освіті сформувалося розуміння того, що розвиток однієї ключової компетентності у відриві від інших є методично не виправданим.

З огляду на це в державних стандартах середньої освіти для кожної освітньої галузі подано опис її компетентнісного потенціалу. Під компетентнісним потенціалом освітньої галузі розуміємо сукупність можливостей навчальних предметів та інтегрованих курсів для розвитку всіх ключових компетентностей учнівства. Важливо, щоб підручник виконував роль проміжної ланки між Державним стандартом і реальним освітнім процесом у класі, підказуючи вчителю або вчительці, які дидактичні рішення сприятимуть реалізації закладеного в стандарті компетентнісного потенціалу та забезпечать навчальний поступ учнівства.

Державний стандарт базової середньої освіти ґрунтується на одинадцяти ключових компетентностях. У галузевих додатках до стандарту подано компетентнісний потенціал кожної освітньої галузі у вигляді переліку вмінь і ставлень, співвіднесених із кожною з цих компетентностей. Розкриття компетентнісного потенціалу освітньої галузі в підручнику може бути оцінене за кількісними та якісними показниками.

До кількісних показників належить повнота охоплення вмінь і ставлень, визначених у компетентнісному потенціалі відповідної освітньої галузі. Незалежно від того, йдеться про підручник інтегрованого курсу чи окремого предмета, система вправ і завдань має забезпечувати представленість усіх ключових компетентностей, коли ж йдеться про окремі вправи, то вони зазвичай можуть бути зорієнтовані на кілька з ключових компетентностей, але не виключені й такі, що зорієнтовані лише на одну з них.

Якісні показники розкриття компетентнісного потенціалу в підручнику пов'язані з характером навчальних завдань, способом їх формулювання та рівнем інтеграції компетентностей у навчальній діяльності. Ідеться про те, наскільки завдання сприяють розвитку визначених у стандартах умінь і ставлень, чи передбачають вони активну діяльність учнів і учениць, рефлексію, застосування знань у життєвих або наближених до реальності ситуаціях. У формулюваннях завдань підручника мають бути відображена спрямованість на розвиток однієї чи кількох ключових компетентностей.

Автор, подаючи підручник на експертизу, має впевнитися, що всі вміння та ставлення, окреслені в компетентнісному потенціалі відповідної освітньої галузі, не лише кількісно представлені в підручнику, а й якісно реалізовані, що і має бути підтверджено результатами експертизи.

Способи вияву в тексті підручника ціннісних орієнтирів

Ціннісні орієнтири, визначені в державних стандартах освіти, мають знаходити системний і водночас не формальний чи нав'язливий вияв у тексті підручника.

Ціннісні орієнтири виявляються насамперед у мові підручника. У підручниках НУШ ідеться про діалогічний, партнерський характер звернення до учнів та учениць, що пов'язане з повагою до особистості, визнанням пріоритету інтересів учнівства, досвіду, права на власну думку та вибір. Підручник як елемент освітнього середовища має забезпечувати атмосферу довіри. Важливим у формулюванні завдань є залучення життєвого досвіду учнів і учениць, апелювання до їхніх спостережень, почуттів, що сприяє підтримці пізнавального інтересу, наполегливості та впевненості в собі, здатності до конструктивної взаємодії; забезпечує визнання рівного доступу кожного й кожної до освіти без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу.

Ціннісні орієнтири реалізуються і через види діяльності, запропоновані в завданнях підручника. Це насамперед завдання, що створюють умови для самостійності, ініціативності та відповідального вибору. Через характер навчальних завдань у підручнику закладаються принципи академічної доброчесності, розвиток критичного мислення, уміння співпрацювати. Важливим є також дотримання балансу навчального навантаження й культури здорового способу життя.

Змістове наповнення завдань і вправ підручника є носієм ціннісних орієнтирів. Добір текстів, прикладів, ситуацій має відображати гуманістичні, громадянські, культурні та екологічні цінності, визначені стандартами НУШ. Через зміст навчального матеріалу утверджуються ідеї людської гідності, справедливості, співпереживання, поваги до прав і свобод людини, формується громадянська позиція, патріотизм, шанобливе ставлення до культурної спадщини українського народу, державної мови, рідного краю та довкілля. Водночас важливо уникати дискримінаційних практик і стереотипів, забезпечуючи ціннісну збалансованість і відкритість змісту.

Підсумовуючи, зазначимо, що мова підручника, організація навчальної діяльності та змістове наповнення навчального матеріалу стають об'єктами експертизи щодо питання представлення ціннісних орієнтирів стандартів освіти в підручнику.

Відповідність змісту підручника базовим знанням: баланс охоплення та показники

Перелік базових знань, зафіксований у Державному стандарті освіти, має узагальнений характер і конкретизується в модельних навчальних програмах, а за потреби – у навчальних програмах. Підручник у цьому ланцюзі виступає завершальною ланкою, у якій базові знання набувають спрямованості на результати навчання.

Баланс охоплення передбачає, що всі поняття, визначені стандартом і програмами, мають бути представлені в підручнику, водночас без надмірного розширення або звуження переліку їх. Показником дотримання цього балансу є узгодженість змісту підручника з вимогами модельної навчальної програми, відсутність необґрунтованих пропусків базових понять або введення понять, які не мають чіткого зв'язку з очікуваними результатами навчання.

Кількісним показником охоплення базових знань є повнота представленості понять, передбачених програмами, у структурі підручника. Водночас кількісне охоплення не може розглядатися ізольовано від якісних характеристик. Якісними показниками відповідності змісту підручника базовим знанням у компетентнісній парадигмі є:

- функціональність понять, тобто їх безпосередній зв'язок із виконанням навчальних дій;
- спрямованість завдань на застосування знань у різних навчальних і життєвих ситуаціях;
- логічна послідовність введення понять відповідно до очікуваних результатів навчання.

У контексті компетентнісного підходу є неприпустимим наявність понять, що залишаються декларативними та не задіяними в навчальних завданнях.

З позицій діяльнісного підходу, показником якості підручника є спосіб уведення понять: вони мають з'являтися у зв'язку з пошуком відповідей на проблемні питання, аналізом ситуацій або виконанням практичних завдань. За таких умов поняття не лише займають місце на сторінках підручника, а й активно «працюють» у навчальній діяльності учнівства.

Особистісно орієнтований підхід доповнює систему показників вимогою інтеграції понять у навчальний досвід учнів та учениць. Якість підручника знижується, якщо кількість понять на певному етапі навчання не відповідає віковим можливостям учнів або ці поняття не пов'язані з їхнім життєвим досвідом, що ускладнює розуміння й засвоєння навчального матеріалу.

Отже, відповідність підручника базовим знанням визначається не лише обсягом охопленого змісту, а насамперед збалансованістю між кількісним охопленням і якісними показниками реалізації понять у навчальній діяльності.

Саме цей баланс є підставою для експертної оцінки підручника як ефективного інструменту реалізації вимог стандартів освіти.

Результати навчання в завданнях підручника

Завдання підручника є дієвим інструментом реалізації очікуваних результатів навчання, визначених у модельній навчальній програмі. Саме через систему завдань зміст навчального матеріалу трансформується в діяльність учнів і учениць, спрямовану на досягнення запланованих результатів. Тому відповідність завдань підручника очікуваним результатам навчання є одним із визначальних показників його якості.

Кожне завдання підручника має бути співвіднесене з принаймні одним очікуваним результатом навчання, сформульованим у модельній навчальній програмі. Завдання, які неможливо пов'язати з жодним із результатів навчання, не можуть розглядатися як методично виправдані. Натомість одне завдання може й має охоплювати кілька очікуваних результатів – як у межах однієї групи загальних результатів, так і з різних груп, що відповідає інтегративному характеру компетентнісного навчання.

У цьому контексті важливим є не механічне «прикріплення» результатів до завдань, а усвідомлене проєктування навчальної діяльності. Завдання мають створювати умови для формування й вияву саме тих умінь, способів діяльності та ставлень, які задекларовані в очікуваних результатах навчання. Показником такої відповідності є можливість простежити, які навчальні дії виконує учень або учениця під час роботи із завданням і з якими результатами ці дії співвідносяться. Водночас для забезпечення досягнення очікуваних результатів навчання достатньо, якщо підручник містить типові завдання, на основі яких за потреби вчитель або вчителька добирає або створює аналогічні для відпрацювання певних умінь.

Важливо враховувати, що очікувані результати навчання можуть бути реалізовувані не в межах одного окремого завдання, а в системі завдань, вибудованій у логічній послідовності. Така система забезпечує поступове ускладнення діяльності, повторюваність ключових навчальних дій у різних контекстах і досягнення стійких результатів навчання.

Реалізація наскрізних умінь і способи вияву

Наскрізні вміння, визначені в державних стандартах освіти, є обов'язковим складником результатів навчання і мають бути системно реалізовувані в завданнях підручника. До переліку таких умінь належать: вміння читати з розумінням, висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, критично й системно мислити, логічно обґрунтовувати позицію, діяти творчо, виявляти ініціативу, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими. Саме через навчальні завдання ці вміння переходять із декларативного рівня у площину реальної навчальної діяльності учнівства.

Реалізація наскрізних умінь у підручнику передбачає, що кожне завдання має бути співвіднесене принаймні з одним наскрізним умінням, а в багатьох випадках – із кількома. Такий підхід відповідає інтегративній природі

наскрізних умінь і забезпечує формування їх у різних навчальних ситуаціях. Завдання, які не можна пов'язати з жодним із наскрізних умінь, не відповідають вимогам компетентнісного навчання й потребують перегляду.

Основним способом вияву наскрізних умінь у завданнях підручника є характер навчальної діяльності, до якої залучається учень або учениця. Так, уміння читати з розумінням реалізується через завдання, що передбачають осмислення, інтерпретацію, аналіз і оцінювання текстів різних типів. Уміння висловлювати власну думку в усній і письмовій формі виявляється в завданнях, спрямованих на формулювання позиції, аргументацію, створення власних висловлювань, рефлексію.

Критичне й системне мислення, логічне обґрунтування позиції, оцінювання ризиків і прийняття рішень реалізуються через проблемні, аналітичні та ситуаційні завдання, що потребують зіставлення інформації, висування гіпотез, вибору оптимальних рішень і їх аргументації. Розв'язування проблем і вміння діяти творчо виявляються в завданнях відкритого типу, що допускають різні способи виконання та варіанти відповідей.

Ініціативність і підприємливість учнів і учениць підтримуються завданнями, які передбачають самостійне планування дій, вибір стратегії виконання, постановку власних цілей або пропозицію альтернативних рішень. Уміння конструктивно керувати емоціями формується через завдання, що передбачають рефлексію, самооцінювання, аналіз емоційних станів у навчальних і життєвих ситуаціях.

Співпраця з іншими реалізується через завдання, орієнтовані на парну або групову роботу, обговорення, спільне ухвалення рішень, взаємооцінювання та розподіл ролей.

Отже, реалізація наскрізних умінь у підручнику забезпечується системою методично продуманих завдань, у яких чітко простежується зв'язок між навчальною діяльністю та відповідними вміннями. Повнота охоплення наскрізних умінь, можливість співвіднести кожне завдання з одним або кількома з них, а також різноманітність способів їх вияву є ключовими показниками якості підручника в умовах компетентнісної освіти.

Зв'язок підручника з програмою: відповідність, відсоток охоплення змісту

Зв'язок підручника з навчальною програмою є базовою умовою його відповідності вимогам стандартів освіти. Підручник має забезпечувати реалізацію модельної навчальної / навчальної програми, однак при цьому не може й не повинен розглядатися як єдине джерело організації навчальної діяльності учнів та учениць. У сучасному освітньому процесі підручник є центральним, але не виключним дидактичним інструментом, який функціонує у взаємодії з іншими навчальними ресурсами та педагогічними практиками.

Відповідність підручника програмі насамперед визначається узгодженістю його структури зі структурою навчальної програми. Розділи, теми й підтеми підручника мають корелювати з програмними одиницями, відображати логіку розгортання змісту та забезпечувати послідовність опанування навчального матеріалу. Головною вимогою є стовідсоткове відображення пропонованого змісту, тобто всіх тем, понять і змістових компонентів, заявлених у програмі.

Поняття, уведені в підручнику, мають бути чітко співвіднесені з програмними вимогами та очікуваними результатами навчання. Введення понять, не передбачених програмою або не пов'язаних із досягненням результатів навчання, порушує баланс між змістом підручника та програмою. Водночас підручник може конкретизувати, структурувати або дидактично інтерпретувати програмний зміст, не виходячи за межі визначених освітніх цілей і логіки програми.

Окремим аспектом відповідності підручника програмі є відсоток охоплення очікуваних результатів навчання та видів навчальної діяльності, передбачених програмою. На відміну від пропонованого змісту, щодо цих компонентів програми немає вимоги повної відповідності. Частина очікуваних результатів і видів навчальної діяльності може реалізовуватися через інші форми роботи – усну діяльність на уроці, додаткові матеріали, проєктну або позаурочну діяльність, – що не обов'язково потребує прямого відображення в підручнику.

З огляду на це відсутність окремих очікуваних результатів навчання або видів навчальної діяльності в системі завдань підручника не може автоматично розцінюватися як недолік. Вирішальним є рівень методичної вмотивованості таких рішень. Авторський колектив, працюючи над створенням підручника, має бути готовим надати обґрунтовану відповідь на питання, чому певні результати або види діяльності не були безпосередньо представлені в підручнику та якими іншими засобами передбачена їхня реалізація.

Отже, зв'язок підручника з програмою визначається не лише формальною відповідністю структури, а й збалансованим охопленням пропонованого змісту, усвідомленням ролі підручника як одного з інструментів реалізації програми та методично виваженим підходом до добору результатів і видів навчальної діяльності, представлених у підручнику.

Якість змісту: системність, науковість та доступність навчальної інформації

Навчальний матеріал підручника повинен бути систематизований, аби забезпечувати цілісність викладу сучасної навчальної інформації, доступної для сприйняття учнівством відповідної вікової категорії. Зміст має бути чітко структурований і охоплювати всі необхідні компоненти: вступ, основний і додатковий текст, висновки, а також допоміжні елементи. Водночас потрібно

забезпечити послідовність викладу матеріалу, від простого до складнішого, з урахуванням логічних зв'язків між поняттями й фактами, розуміння навчального предмета як єдиної системи, а не окремих, незв'язаних фактів.

Навчальний матеріал доцільно подавати об'єктивно, який відповідатиме сучасним науковим теоріям і концепціям, містити лише науково перевірені знання, що відповідають актуальному рівню розвитку науки. Важливо розкривати причиново-наслідкові зв'язки явищ, процесів і подій. З метою забезпечення актуальності в тривалій перспективі варто уникати швидкоплинних трендів (використовувати загальні описи, наприклад, «сервіси штучного інтелекту» замість власних назв певних торгових марок тощо).

Подання інформації має враховувати різноманітні погляди на питання, які розкрито в підручнику, для стимулювання критичного мислення. Задля розвитку вміння працювати з інформацією та навчатися самостійно зміст має бути доповнений додатковими джерелами інформації (документи, зображення, діаграми, покликання тощо).

Зміст підручника має формувати стійкий емоційний зв'язок із національною спільнотою, виступаючи сферою ідей, цінностей і смислів культури, сприйнятих більшістю громадян країни. Необхідно висвітлювати провідну роль національної культури та освіти у формуванні суспільної свідомості українців, упроваджувати цінності, які творять національну ідентичність, наголошувати на ролі української мови як національної цінності та її впливі на формування української громадянської ідентичності.

Важливо, щоб зміст і візуальний матеріал не містили інформації, що стосується російської федерації або була надана російською федерацією міжнародним інформаційним джерелам, а також інформації, яку використовують на офіційних інтернет-ресурсах держав-партнерів і міжнародних організацій, якщо її походження пов'язане з країною-агресором, відповідно до вимог інформаційної безпеки.

Виклад тем, понять чи використання змісту, який потенційно матиме вплив на емоційну сферу учнівства, потребує застосування травмочутливого підходу. Теми, що можуть травмувати (епідемії, насильство, війна), необхідно подавати з акцентом на підтримці, шляхах виходу зі складних ситуацій та формування емоційної безпеки.

Доступність змісту в підручнику – це насамперед мистецтво балансу між складністю науки та когнітивними можливостями учнівства. Головним показником виступає ступінь новизни. Текст можна кваліфікувати як зрозумілий для певної цільової аудиторії лише тоді, коли більша частина інформації орієнтована на вже знайомі їй образи, нові терміни введено поступово (не більше кількох на тему), а пояснення та коментарі до них зрозумілі для певної вікової категорії учнівства.

Доступність виявляється на кількох рівнях

Рівень	Зміст
Лінгвістичний	Використання коротких, логічно завершених речень і природної української мови. Варто уникати переобтяження тексту термінами, а ключові поняття потрібно обов'язково виділяти та пояснювати у словниках чи глосаріях.
Концептуальний	Урахування різноманіття стилів сприймання (візуальний, аудіальний, кінестетичний). Треба передбачати можливі бар'єри через використання коротких абзаців, піктограм і завдань.
Візуально-графічний	Забезпечення читабельності (достатній розмір і контраст шрифту), єдність стилю та використання ілюстрацій, які пояснюють, а не просто прикрашають матеріал.

Зміст має бути життєво релевантним та враховувати емоційний і соціальний розвиток здобувачів освіти. Профорієнтаційний аспект реалізується через моделювання ситуацій, завдань і запитань, які ознайомлюють учнівство зі світом професій та їхнім значенням у сучасному суспільстві. Профорієнтація в сучасному підручнику має бути природною тканиною тексту, мотивацією до здобуття знань, що постійно відповідає на головне запитання дитини: *«Навіщо мені це вивчати?»*.

Насамперед важливо забезпечити контекстне навчання. Будь-яка теоретична тема повинна бути підкріплена прикладами з реального життя. Наприклад, акцентувати увагу не лише на абстрактній таблиці з описом властивостей металів, а показати їх через щоденну роботу інженера-конструктора чи майстра з виготовлення медичних інструментів; як конкретна формула допомагає логісту розрахувати маршрут, а знання граматики – копірайтеру створити віртуальний текст. Важливо демонструвати інклюзивність і різноманітність: від високотехнологічних ІТ-сфер до сучасного агросектору чи креативних індустрій.

Процес підготовки дитини до подальшого професійного життя має бути наскрізним, оскільки профорієнтація – це поступове занурення, яке змінюється разом із дорослішанням. З огляду на це в підручниках профільної школи інформація має стати максимально конкретною: замість загальних описів рекомендуємо авторам представити чітке розуміння необхідних навичок, кар'єрних перспектив і вимог реального ринку праці. Це етап, де теорія повинна переплітатися з практикою, допомагаючи учнівству зрозуміти, які знання стануть їхнім капіталом у майбутньому. Методично вивірений виклад діє як інструмент емоційної саморегуляції: через історії реальних людей і професійні інструменти дитина вчиться співпереживати й ідентифікувати власні прагнення.

Текст підручника має бути побудований на засадах поваги до особистості, бути зоною психологічної безпеки, де складне пояснено через доступне, а

помилку потрактовано як необхідну сходинку пізнання, а не привід для стресу. Логічна структура та зрозуміла мова знижують рівень академічної тривожності, даючи дитині впевненість у власних силах і відчуття інтелектуального успіху.

Організація самостійної роботи з підручником – це мистецтво перетворення пасивного читання на активне дослідження, де учнівство стає співорганізатором власного освітнього процесу. Самостійна робота має бути організована через систему завдань для індивідуального чи групового виконання, що сприяють самостійному навчанню та розвитку вміння працювати з інформацією: нотувати текст, малювати ментальні карти, створювати схеми, таблиці тощо. Це допомагає розуміти логіку предмета. Підручник має бути не об'єктом для заучування, а інструментом, яким дитина вчиться керувати самостійно, розвиваючи відповідальність за досягнення результатів навчання.

Якість мовного оформлення: відповідність сучасним мовним нормам

Мовне оформлення шкільного підручника має відповідати сучасним нормам української літературної мови та водночас бути зрозумілим, логічним і вікововідповідним для учнівства, яке з ним працює. Мова підручника є не лише засобом передавання навчальної інформації, а й важливим чинником формування мовної компетентності, культури читання й академічного мовлення здобувачів освіти. Саме тому варто розглядати мовні рішення як складник педагогічного дизайну підручника.

Усі тексти підручника – основний виклад, запитання й завдання, інструкції, пояснювальні коментарі, підписи до ілюстрацій, рубрики тощо – мають бути оформлені відповідно до чинних мовних норм. Автори повинні дотримуватися вимог чинного Українського правопису (2019), а також орієнтуватися на академічні словникові ресурси. Важливо забезпечити послідовність мовних рішень у межах усього підручника, уникати внутрішніх суперечностей у написанні слів, уживанні термінів, аббревіатур і мовних форм.

Нормативність мовлення передбачає відсутність орфографічних, граматичних і пунктуаційних помилок, а також свідоме уникання кальок з інших мов, якщо в українській мові існують усталені відповідники. Використання розмовних або просторічних форм можливе лише тоді, коли вони є предметом вивчення або виконують чітко окреслену навчальну функцію. Лексика підручника має бути стилістично виваженою, точною та відповідати жанру навчального тексту.

Разом із нормативністю ключовою вимогою є доступність висловлення. Сучасний підручник має «говорити» з учнівством зрозумілою мовою, не спрощуючи змісту до втрати його навчальної цінності. Радимо авторам використовувати чіткі синтаксичні конструкції, надавати перевагу коротким або середнім за обсягом реченням, особливо в пояснювальних фрагментах.

Логіка викладу має бути прозорою: нові поняття вводять поступово, спираючись на вже відомий учнівству досвід, із поясненнями або контекстними підказками. Надмірне насичення тексту термінами без методичної підтримки ускладнює розуміння й знижує ефективність навчання.

Особливу увагу потрібно приділяти мовленнєвому оформленню завдань та інструкцій. Вони мають бути чіткими, однозначними й сформульованими так, щоб учень або учениця розуміли, яку саме дію від них очікують. Рекомендовано використовувати дієслова дії та уникати прихованих вимог або багатокomпонентних формулювань, які можуть створювати додаткові бар'єри для виконання завдань.

Мовлення підручника має відповідати віковим і когнітивним особливостям учнівства. Це означає, що добір лексики, рівень абстрактності та складність синтаксису мають бути співмірні з віковою нормою. Для молодших і середніх класів важливо забезпечити конкретність формулювань, опору на приклади, порівняння та образність. Для старшої школи допустиме використання академічної лексики та складніших мовних конструкцій, але за умови, що вони методично виправдані й супроводжені поясненнями. Складність мовного оформлення не повинна перевищувати складність навчального змісту.

Усі тексти підручника мають відповідати загальним вимогам культури мовлення. Мова має бути нейтральною, коректною й недискримінаційною, без упереджених оцінок або формулювань, що можуть відтворювати стереотипи. Точність, однозначність і відповідність мовної форми навчальній меті є обов'язковими умовами якісного підручника.

Отже, підручник можна вважати таким, що відповідає критерію «Якість мовного оформлення: відповідність сучасним мовним нормам», якщо його мовне наповнення є нормативним, доступним і вікововідповідним, сприяє формуванню мовної культури учнівства й не створює додаткових труднощів для сприймання й засвоєння навчального матеріалу.

Якість методичного наповнення підручника

Перехід від знаннєвої до компетентнісної парадигми освіти зумовлює зміну призначення та ролі, змісту та методичних акцентів шкільних підручників. Основою для реалізації компетентнісного підходу в навчанні є **системна робота з інформацією**, зокрема представлена у різних форматах (текстовому, графічному, числовому, звуковому, відео), а важливість такого різноманіття форматів обумовлюється особливостями її сприйняття здобувачами освіти. Особливу увагу варто приділити інклюзивності подачі та оформлення інформації.

Розпочинати кожен розділ, параграф тощо рекомендуємо із **мотиваційного компоненту**: критичного (проблемного) запитання, приголомшливих (шокуючих) статистичних відомостей, історичного або бібліографічного факту, який спонукатиме учнівство до дискусії, фактчекінгу

тощо – зрештою активізує їхній пізнавальний інтерес до змісту, який буде розгортатися в запропонованому матеріалі.

Рекомендуємо під час розроблення завдань та добору матеріалів звертати увагу на аналітичні звіти дослідження PISA (докладніше за посиланням: <https://pisa.testportal.gov.ua/pisa-2018-zvity/>) та загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (докладніше за покликанням: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-9/>, <https://testportal.gov.ua/materialy/>).

Звертаємо увагу, що запитання та завдання на формування наскрізного вміння читати з розумінням у сучасних підручниках мають охоплювати такі рівні¹:

- репродуктивний (робота зі змістом поданої інформації, прямі завдання за поданою інформацією, виконання конкретних завдань);
- продуктивний (аналіз поданої інформації, уміння виділяти головне і порівнювати, узагальнювати, доводити власну думку на основі поданої інформації);
- творчий (створення власного продукту) тощо.

Рекомендуємо авторам розгортати запитання та завдання до поданої інформації через ускладнення видів робіт з інформацією. Актуальними для сучасної навчальної літератури є завдання, спрямовані на:

- формування вмінь робити прості та комплексні висновки, працювати з інфографікою;
- розвиток орієнтування в поданій інформації, зокрема які б передбачали потребу здійснювати перехід між її частинами, а також між інформацією, поданою у різних форматах;
- вироблення вміння аналізувати умову завдання (зокрема визначати, що вже відомо, що необхідно знайти, чи є зайві або недостатні дані);
- роботу із даними, поданими у різних форматах, а також їхнє перетворення;
- розвиток логічного мислення;
- роботу із абстрактною інформацією та моделюванням;
- формування вмінь дослідницької діяльності (експеримент, спостереження, контент-аналіз, аналіз певного явища тощо);
- вирішення життєвих прикладних / проблемних ситуацій / задач.

Саме завдання / задачі, спрямовані на вирішення життєвих прикладних / проблемних ситуацій (далі – компетентнісні завдання) є основою компетентнісного навчання не лише в межах тих компетентностей, які є суголосними до освітньої галузі, до якої приналежить навчальний предмет (інтегрований курс), але і інших, зважаючи на компетентнісний потенціал галузі, визначений у Стандарті.

Рекомендуємо також включати до матеріалів підручника науково-популярні та наукові тексти, інструкції, оголошення, рекламні тексти тощо.

Компетентнісні завдання мають такі формальні ознаки: кластерна структура; ситуація в контекстній формі, що апелює до реальної проблеми

повсякденного життя; стимул із наведеною в різних формах інформацією: реальна або відтворена ситуація, створення моделі, опис реального або уявного експерименту.

Зауважимо кілька типових помилок, яких варто уникати під час розроблення компетентнісних завдань:

- нерозуміння кластера як цілісності (коли тема завдання зникає вже після першого запитання);
- нераціональне співвідношення між предметними і ключовими компетентностями;
- антикомпетентнісний характер завдання (ґрунтуються на фантастичних ситуаціях з казковими персонажами, які демонструють надприродні здібності, і на це накладається, (не)наукова основа);
- помилка способу введення необхідних для розв'язання даних (нереалістичні показники: швидкості, вартості, маси тощо);
- штучність / алогічність запропонованої ситуації (пропонується спосіб виконання завдання, у якому закладено логічну хибу або нераціональність дії в реальному житті).

Компетентнісні завдання можуть слугувати методичною основою для застосування інтегрованого навчання, інтерактивної взаємодії учнівства, їхньої творчості, а також раціонального чергування самотійної, групової, парної та спільної роботи.

Ще одним типом завдань, які рекомендовано включити до сучасного підручника, є **дослідницькі завдання** – спеціально сконструйовані навчальні ситуації, що ініціюють та стимулюють пізнавальну активність учнівства через необхідність розв'язання певної навчальної проблеми. Таке завдання має елементи часткової або повної новизни, вимагає здійснення самотійного (або частково самотійного за умов педагогічного супроводу) пошуку способів розв'язання і спрямоване на здобуття нових знань, формування обґрунтованих висновків та розвиток критичного мислення. Орієнтовна структура дослідницького завдання така: дослідницька проблема та дія; джерела для дослідження; алгоритм виконання (інструкція); очікуваний результат; рефлексія та оцінювання; прозорі критерії оцінювання.

Окреме місце в сучасному підручнику мають посідати завдання на розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Зокрема авторам доцільно передбачити такі типи завдань⁴: на формування розумових операцій високого порядку (аналізу, синтезу та оцінювання медіатекстів з різних джерел, що розвивають критичне ставлення до інформації); із відкритими запитаннями, що стимулюють учнівство до роздумів, формулювання та обґрунтування власної позиції; проєктного спрямування для створення власних медіапродуктів.

Запропоновані в підручнику завдання мають бути диференційованими за рівнями складності, творчості та самотійності виконання завдання. Важливо також зберегти в комплексних (особливо компетентнісних) завданнях

наростання складності завдань (підзавдань), аби створювати ситуацію педагогічного успіху навіть для тих, хто має певні освітні втрати.

Сучасний підручник має обов'язково містити завдання для перевірки, самоперевірки, взаємоперевірки щодо досягнення результатів навчання. Такі завдання слід укладати відповідно до актуальних методичних рекомендацій щодо оцінювання на певному рівні освіти.

Підсумовуючи вище зазначене, наголошуємо, що сучасний підручник має вміщувати такі завдання: компетентнісні; на розвиток уміння добирати, аналізувати й узагальнювати навчальну інформацію, подану в різний спосіб; на розвиток критичного мислення; на розвиток уміння висловлювати думку усно й письмово; ті, які реалізують інтерактивне навчання; спрямовані на спостереження, дослідження тощо, а також реалізації проєктної діяльності; для перевірки, самоперевірки, взаємоперевірки щодо досягнення результатів навчання, а вище зазначені завдання мають ураховувати різні рівні їхньої складності, творчості та самостійності виконання.

Якість візуального оформлення

Плануючи дизайн навчального видання, потрібно орієнтуватися на загальні вимоги чинних нормативних документів (див., зокрема, СОУ 22.2-02477019-07:2007 «Підручники і навчальні посібники для середніх загальноосвітніх навчальних закладів», ДСанПіН 5.5.6–138–2007 «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей») і водночас дбати про те, щоб кожен підручник зберігав ознаки унікального продукту співпраці автора, редактора та дизайнера.

Загальне оформлення

У загальному візуальному образі підручника важливо звертати увагу на дотримання єдиного стилю оформлення (без еkleктики та полістилізму). Створіть дизайн-систему (стайл-гайд). Колірна палітра, товщина ліній у графіці, стиль іконок та відступи мають бути ідентичними від першої до останньої сторінки. Це створює відчуття цілісності та допомагає дитині звикнути до логіки видання. Кількість декоративних елементів має бути обмеженою, щоб не перевантажувати шпальту. Не допускається пістрявість, що розсіює увагу дитини. Шпальта (сторінка) не повинна бути перевантажена. Залишайте достатньо «повітря» (білого простору). Надмір віньєток, рамок чи декоративних ліній створює візуальний шум, який змушує мозок витратити ресурс на ігнорування декору замість засвоєння змісту.

Кожен декоративний елемент на сторінці має бути вмотивованим і функціональним. Ставте собі запитання: «Що цей елемент дає навчальному процесу?» Декор дозволяється лише тоді, коли він відокремлює одну тему від іншої або позначає зміну виду діяльності.

Не бажаним є використання кольорового тексту як засобу акцентування (цю функцію краще виконують кольорові підклади-плашки) та зловживання кількістю кольорових акцентів (оптимально 2–4 кольори). Для заголовків,

позначень розділів, висновків, правил, акцентування окремих слів тощо допускається друкування тексту кольоровими фарбами (у виданнях для початкової школи – не більше трьох кольорових фарб).

Текст

Основний текст має бути відтворений з використанням рекомендованих гарнітур шрифтів із засічками (гарнітури «Шкільна», «Журнальна» тощо). Для забезпечення читабельності тексту має бути обмежена кількість символів / знаків у рядку залежно від вікової групи (верхня межа для старшокласників – 60 символів у рядку). Важливим є дотримання інтерліньяжу – міжрядкових відстаней такими, щоб виносні елементи літер у сусідніх рядках не дотикалися, а, навпаки, були чітко виразні смуги рядків. Не варто використовувати «виворотний» текст (світлий на темному тлі) через його низьку читабельність. Основні та додаткові тексти повинні чітко розрізнятися – і змістовно, і візуально (зокрема, за шрифтовим оформленням, розміром, розташуванням на сторінці, розвороті). Використовуйте різні накреслення одного шрифту (наприклад, напівжирне для термінів, курсив для прикладів). Дитина має миттєво відрізнити «головний текст» від «цікавого факту» лише за виглядом шрифту.

Відступи між окремими блоками тексту (зокрема, основний текст, правила, визначення, завдання, питання тощо) мають бути візуально помітними. Наприклад, між теорією та практичними завданнями мають бути чіткі, однакові по всьому підручнику вертикальні відступи. Це дозволяє мозку «переключитися» на новий тип роботи.

Структура (рубрикація)

Структура основного тексту має бути логічною, з однаковим оформленням (розмір шрифту, накреслення, колір тощо) рубрик одного рівня (розділи, підрозділи, параграфи, завдання, запитання тощо). Має бути забезпечена ієрархія структури тексту (від вищого до нижчого рівнів): заголовки, підзаголовки, основний текст, підрисункові підписи, колонцифри і колонтитули). Це відбувається з використанням різних розмірів шрифтів, їх накреслень, прописних і рядкових літер, кольорового акцентування тла чи його частини. Якщо заголовок параграфа в розділі №1 набраний 16-м кеглем синього кольору, він має бути таким самим у всіх наступних розділах. Будь-яка зміна оформлення сприймається дитиною як зміна логічного рівня. Підпорядкованість рубрик має бути візуально помітною, зрозумілою. Глянувши на сторінку, учень повинен одразу зрозуміти, які питання стосуються всього параграфа, а які – лише конкретного прикладу.

Ілюстрації

Кількість і характер ілюстрацій мають бути зумовлені особливостями змісту (так, не всі поняття доречно пояснювати через ілюстрацію – краще описати їх словесно і, навпаки, маловідомі конкретні поняття варто проілюструвати). Необхідно стежити за повною відповідністю тексту та ілюстрацій щодо послідовності наведення, реалістичності пропорцій у розмірах словесно та візуально представлених елементів (наприклад, тварин,

рослин, предметів побуту тощо). Ілюстративний матеріал для конкретного підручника має бути створений спеціально і подаваний в оригінальній формі (передрук із попередньо віддрукованого поліграфічним методом візуального матеріалу категорично не рекомендується – і з міркувань можливих порушень авторського права, і через неможливість подальшого якісного відтворення). Категорично заборонено сканувати картинки з інших книг. Це призводить до появи «муару» (сітки) при друці. Використовуйте лише оригінальні цифрові ілюстрації або ліцензійні зображення високої роздільної здатності. Місце та розмір ілюстрації на шпальті має визначатися дидактичною цінністю, масштабністю та співрозмірністю зображених об'єктів. Варто стежити за дотриманням уніфікації у виборі техніки ілюстрування, коли йдеться про однакові об'єкти. Не змішуйте в одному підручнику олівцеві малюнки, 3D-рендерінг та акварель. Оберіть одну техніку ілюстрування для всього видання.

Зображувані на ілюстраціях предмети мають містити всі необхідні для їх належної ідентифікації деталі (що, зокрема, надійно забезпечує контурний рисунок). Не використовуйте ілюстрації як підкладку під текст — це вбиває читабельність обох елементів. Також не бажано подавати зображені об'єкти в геометричних формах (на прямокутному, трикутному, круглому тлі). Для посилення ефекту запам'ятовування ілюстрації можуть супроводжуватися підрисунковими підписами, вимогою до яких є уніфікованість щодо характеру формулювання, розташування та способу шрифтового оформлення. Підпис не повинен просто констатувати «Малюнок 1». Він має містити корисну інформацію, яка доповнює текст і створює додатковий асоціативний зв'язок для запам'ятовування.

Умовні позначення

Кількість та характер умовних позначень у підручнику повинні відповідати змістові дисципліни та віковій категорії учнівства. Для старшої школи (підлітків) піктограми мають бути лаконічними та більш схематичними, для молодшої школи – більш образними. Кількість символів має бути обмеженою (не більше 5–7 типів), щоб учень не мусив щоразу заглядати в умовні позначення.

Окремі види позначень мають добре розрізнятися візуально, а також чітко узгоджуватися зі змістом позначених ними завдань. Наприклад, піктограма «Домашнє завдання» повинна кардинально відрізнятися від піктограми «Робота в групах», щоб їх неможливо було сплутати при швидкому перегляді сторінки. Умовні позначення мають бути оформлені в одному стилі та без надмірної деталізації. Уникайте складних, багатоколірних іконок з дрібними деталями. Чим простіша піктограма, тим швидше вона розпізнається на периферійному зорі.

Отже, головним принципом дизайну сучасного підручника є функціональність кожного візуального елемента, де естетика підпорядкована дидактичній меті та психофізіологічним особливостям дитини. Дотримання єдиного стилю, суворої ієрархії текстів та поміркованості в акцентуванні допоможе створити комфортне освітнє середовище, що мінімізує когнітивне

навантаження та фокусує увагу на головному. Тільки через гармонійне поєднання професійної типографіки, якісного авторського ілюстрування та зрозумілої навігації підручник перетворюється з простого джерела інформації на ефективний засіб навчання.

Якість інтерактивного електронного додатка до підручника

Нині ми спостерігаємо, як традиційна освіта проходить через масштабну трансформацію, де паперова книжка перестає бути єдиним джерелом знань. Цифровий вимір підручника стає не просто модним трендом, а необхідністю. Коли ми говоримо про електронний додаток до паперових видань, важливо розуміти, що це не просто набір PDF-файлів або посилань з інтернету. Це екосистема, яку потрібно розгорнути видавництвам, авторам, і яка регульована на державному рівні. Міністерство освіти і науки України вже затвердило чіткі вимоги до таких інтерактивних додатків наказом № 548 від 19 квітня 2024 року. Ці норми не є статичними: вони постійно оновлюються відповідно до технологічних змін, як це було зроблено в редакціях від травня 2024 року та серпня-вересня 2025 року.

Коли автор чи видавництво постає перед питанням «де саме зібрати всі ці цифрові матеріали?», вибір інструментів виявляється досить широким і залежить від того, що саме є метою. Доцільним є створення е-дodatка з використанням веб ресурсів, оскільки масштабувати це для вчительства і учнівства України можливо саме так. Якщо потрібно просто забезпечити доступ до матеріалів, можна скористатися звичайними хмарними сховищами або цифровими дошками. Проте для ефективної навчальної співпраці цього замало. Виникає потреба у використанні системи управління навчанням, тобто LMS (Learning Management Systems), для організації онлайн-курсів. Існує також інший тип систем – LCMS (Learning Content Management Systems), у яких робота буде більше зосереджена саме на управлінні контентом. В LCMS можливе створення, зберігання та відтворення персоналізованих уроків у форматі відео, аудіо чи тексту. Можна обрати одну з наявних систем, які вже використовують в освітньому процесі, хоча можливо і створити власну.

Одним із критеріїв валідності е-дodatка є можливість перегляду результатів тестування учнівства вчителями. Такий функціонал уже вбудовано в LMS, на відміну від такого сервісу як Google-сайти, де це неможливо.

Проте просто знайти і додати матеріали в хмару – не означає створити додаток. Е-дodatок до підручника – це матеріали створені авторським колективом, це – методична система, яка охоплює базові компоненти. Адже автори, створюючи матеріали, мають зробити так, щоб учнівство досягло очікуваних результатів, описаних у державних стандартах освіти. Ефективний е-дodatок має чітку внутрішню логіку, яка веде дитину від мети до результату. У центрі завжди стоять очікувані результати навчання. Навколо них вибудовують блок навчальних матеріалів, які підкріплюють конкретними активностями (діяльностями) для учнівства. Замикають цей цикл система

оцінювання та блок рефлексії, де дитина може усвідомити свій прогрес. Така структура перетворює розрізнені матеріали на цілісний освітній продукт.

Як практично поєднати паперовий підручник і його «цифрову тінь»? Технічний інструментарій тут досить різноманітний. Найпростіший шлях – це QR-коди та прямі гіперпосилання. Однак є і більш «просунуті» методи, наприклад, використання `iframe` для вбудовування інтерактивного контенту безпосередньо в інтерфейс сторінки. Також можна завантажувати окремі файли, використовувати спеціальні плагіни або складніші механізми на кшталт LTI-інтеграції для зв'язку різних платформ. Якщо ви працюєте з презентаціями Google, функція «Опублікувати в інтернеті» (Publish to the web) дає змогу легко отримати код для вбудовування. Можна налаштувати автоматичний запуск слайдів, інтервал їхньої зміни та, навіть, зациклити показ.

Доступність контенту для всіх – те, що часто залишається поза увагою, хоча є критично важливим. Цифрове середовище має бути інклюзивним. Це означає, що під час розробки е-додатка необхідно подбати про дотримання логічної структури та контрастності кольорів для зручності читання тексту. Кожне зображення чи схема повинні мати альтернативний текст, щоб діти з порушеннями зору могли отримати інформацію за допомогою екранних читачів. Також мають бути наявні текстові файли до мультимедійного контенту для дітей з вадами слуху. Тільки тоді, коли технології стають зрозумілими та доступними кожному, ми можемо говорити про справжню якість сучасної цифрової освіти.

Особливості розроблення навчальної літератури для профільної середньої освіти академічного спрямування

Розроблення навчальної літератури для профільної середньої освіти академічного спрямування здійснюється відповідно до чинного Державного стандарту профільної середньої освіти, Типової освітньої програми для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти та модельних навчальних програм, затверджених у встановленому законодавством порядку.

Загальні підходи до розроблення навчальної літератури

Навчальна література для академічного спрямування профільної школи має відображати специфіку профільного навчання, забезпечувати можливість поглибленого опрацювання змісту та орієнтувати освітній процес на діяльнісний і дослідницький характер навчання. Під час розроблення навчальної літератури потрібно забезпечувати узгодженість змісту з очікуваними результатами навчання, визначеними Державним стандартом і навчальними програмами, а також передбачати можливості для диференціації та індивідуалізації навчання відповідно до освітніх потреб і здібностей здобувачів освіти. Навчальна література має сприяти формуванню у здобувачів освіти здатності до усвідомленого освітнього та професійного самовизначення і розвитку компетентностей.

Під час розроблення навчальної літератури доцільно враховувати політику Міністерства освіти і науки України «Освіта для життя» як комплексну рамку системного оновлення змісту шкільної освіти та посилення реформи Нової української школи, спрямовану на забезпечення цілісного освітнього досвіду, у якому зміст освіти, підходи до викладання та шкільний простір взаємопов'язані й доповнюють одне одного.

З урахуванням підходів політики «Освіта для життя» доцільно використовувати концепції освітніх галузей як рамкові орієнтири для забезпечення цілісності й наступності навчального змісту, міжпредметних зв'язків і узгодженості підручників, навчально-методичних посібників та цифрових ресурсів. Концепції освітніх галузей визначають логіку вибудовування навчання з 1 до 12 класу в межах відповідних галузей та розглядаються як базовий інструмент, на основі якого передбачається оновлення навчальних програм і створення нових підручників, а також розвиток методичної підтримки й професійного розвитку педагогічних працівників.

Структура навчально-методичного комплексу

Навчальну літературу для профільної середньої освіти академічного спрямування розробляють як навчально-методичний комплекс, до складу якого можуть входити підручник та/або посібник для вчителя та електронний додаток. Усі складники навчально-методичного комплексу мають бути змістово, методично та структурно узгоджені між собою, відповідати логіці модельної навчальної програми та забезпечувати послідовність навчання. Навчальна література має охоплювати два взаємопов'язані етапи профільного навчання: профільно-адаптаційний цикл у 10-му класі та власне профільний цикл у 11–12-х класах.

Особливості профільно-адаптаційного циклу (10-й клас)

Відповідно до Типової освітньої програми для 10–12-х класів 10-й клас визначено як профільно-адаптаційний цикл, у межах якого навчальна література має враховувати потребу в адаптації та надолуженні освітніх втрат і забезпечувати підготовку здобувачів освіти до вимог профільної середньої освіти.

У межах профільно-адаптаційного циклу I семестр 10-го класу розглядається як універсальний модуль вирівнювання та подолання освітніх втрат, що виконує функцію базової платформи для подальшого навчання на основному або поглибленому рівні. I семестр 10-го класу не є поглибленим і не передбачає профільної спеціалізації змісту, а має забезпечувати спільні умови для старту здобувачів освіти незалежно від обраного профілю. Відповідно навчальні матеріали цього періоду доцільно спрямовувати на актуалізацію базових знань і вмінь, систематизацію ключових понять і способів діяльності, необхідних для подальшого опанування профільного змісту, із поступовим введенням елементів профільного навчання без надмірного навчального навантаження.

Оскільки модельні навчальні програми передбачають можливість розширення, поглиблення або ущільнення змісту окремих тем відповідно до освітнього контексту, навчальний матеріал у профільно-адаптаційному циклі може коригуватися з метою усунення прогалин у знаннях та надолуження освітніх втрат за умови збереження логіки програми та орієнтації на очікувані результати навчання.

У профільно-адаптаційному циклі доцільно передбачати діагностичний інструментарій для виявлення індивідуальних освітніх потреб здобувачів освіти, а також завдання різного рівня складності й варіативності. Для забезпечення ефективного надолуження освітніх втрат навчальні матеріали мають підтримувати формувальне оцінювання, яке дає змогу вчителю та здобувачу освіти відстежувати динаміку поступу, своєчасно виявляти освітні потреби та планувати подальші кроки навчання.

З огляду на можливість уточнення освітньої траєкторії у цей період, навчальні матеріали мають сприяти усвідомленому вибору подальшої освітньої траєкторії та ознайомленню з особливостями обраного профілю. Профільно-адаптаційний цикл не повинен дублювати програму базової середньої освіти, але може орієнтуватися на вирівнювання результатів навчання 9-го класу Державного стандарту базової середньої освіти та створювати умови для м'якої адаптації здобувачів освіти до академічних вимог профільної школи.

Функціональне призначення підручника

Підручник у профільній середній освіті академічного спрямування розглядається як важливий навчальний ресурс для здобувачів освіти, який виконує функцію медіатора між освітньою програмою, логікою навчального предмета або курсу й навчальною діяльністю учнівства. Підручник має чітко відображати структуру та послідовність вивчення навчального матеріалу відповідно до модельної навчальної програми, забезпечувати розмежування обов'язкового та поглибленого рівнів змісту й орієнтувати освітній процес на діяльнісний і дослідницький підходи. Його структура повинна бути інтуїтивно зрозумілою та придатною для самостійної роботи здобувачів освіти, диференціації навчання та поєднання з цифровими ресурсами.

У 10-му класі як профільно-адаптаційному циклі підручник доцільно розглядати не лише як джерело навчальної інформації, а як інструмент організації навчальної діяльності, спрямований на вирівнювання підготовленості здобувачів освіти, подолання освітніх втрат і підтримку формувального оцінювання.

Функціональне призначення посібника для вчителя

Навчально-методичний посібник – навчальне видання, що містить матеріали з методики викладання навчального предмета / інтегрованого курсу.

Посібник для вчителя є ключовим ресурсом методичної підтримки реалізації освітньої програми та забезпечення професійної автономії педагога. У разі відсутності друкованого підручника посібник для вчителя може виконувати компенсаторну функцію та забезпечувати повний методичний

супровід навчального процесу. Він має містити пояснення логіки освітньої програми й очікуваних результатів навчання, приклади методичних сценаріїв, рекомендації щодо роботи з різнорівневими групами учнів і орієнтири для формувального та підсумкового оцінювання.

Посібник не повинен жорстко регламентувати діяльність учителя, а має створювати умови для вибору, адаптації та творчого використання навчальних матеріалів. Посібник для вчителя доцільно проєктувати як ресурс, що підтримує організацію освітнього процесу в різних умовах, зокрема за різної кількості годин, неоднорідного рівня підготовленості здобувачів освіти та різних матеріально-технічних можливостей закладу освіти. Замість єдиного обов'язкового сценарію посібник має пропонувати кілька можливих моделей роботи, які вчитель може адаптувати до власного контексту, а також демонструвати, як обраний зміст реалізується через навчальну діяльність, практику, проєктні форми, творчу взаємодію та співпрацю з учнівством. Окрему увагу в посібнику доцільно приділяти питанням безпечної організації навчальної діяльності (вибір видів діяльності, планування навантаження, використання обладнання, організація простору та цифрового середовища тощо з урахуванням вікових, фізичних і психоемоційних особливостей здобувачів освіти), диференціації навчання та формувального оцінювання з метою планування навчання та фіксації прогресу здобувачів освіти та своєчасного реагування на їхні освітні потреби. Посібник також може містити орієнтири щодо поєднання очного навчання з цифровими інструментами, що забезпечують гнучкість організації освітнього процесу та підсилюють навчальну взаємодію.

З урахуванням специфіки окремих освітніх галузей профільної школи як базовий вид навчальної літератури для основного рівня навчання можуть бути використані навчально-методичні посібники для вчителів замість підручників, зокрема, в межах фізкультурної, технологічної, мистецької та інформатичної освітніх галузей, у яких ключовими є організація освітнього процесу, варіативність навчальних сценаріїв, урахування різних рівнів підготовки здобувачів освіти, умов закладу освіти та можливостей інтеграції практичної, проєктної й діяльнісної складових. У таких посібниках доцільно передбачати використання інтерактивного та цифрового контенту, зокрема електронних додатків, QR-кодів та інших цифрових інструментів підтримки освітнього процесу. Зазначені посібники можуть проходити процедури експертизи, апробації та конкурсного відбору відповідно до рішень уповноважених органів та в межах окремих бюджетних програм.

Електронний додаток та цифрові ресурси

Е-додаток розглядається як невід'ємна складова навчально-методичного комплексу для профільної середньої освіти академічного спрямування.

Для здобувачів освіти е-додаток забезпечує доступ до інтерактивних, мультимедійних і цифрових ресурсів, підтримує дослідницьку та проєктну діяльність і дає змогу організувати навчання з урахуванням індивідуального темпу опанування матеріалу. Для педагогів е-додаток виконує функцію

динамічного банку навчальних, діагностичних і методичних матеріалів, які можуть оперативно оновлюватися без перевидання друкованих матеріалів. Цифрові ресурси мають бути змістово й методично інтегровані з підручником, посібником для вчителя та навчальною програмою.